

Intellectio

Retorikens sjätte del?

Erik Bengtson (red.)

Södertörns högskola

Södertörns högskola
SE-141 89 Huddinge

© Erik Bengtson, Annika Ström & David Westberg

Omslag: Jonathan Robson
Formgivning: Per Lindblom & Jonathan Robson
Tryck: E-Print, Stockholm 2024

Södertörn retoriska studier 9

ISSN 2002-8083

ISBN: 978-91-89504-78-3

Frånvaro och närvaro: En studie av *intellectio* i latinska traktat från klassisk tid, senantiken och tidig medeltid

Annika Ström

Denna studie kommer att fokusera på 'frånvaro' och 'närvaro' av termen *intellectio*, förr och nu, men också på hur den samtida 'närvaron' av termen diskuteras i en specifik forskningsdiskurs. Min läsning av de tidiga latinska källorna kommer att till den största delen illustrera 'frånvaro' av termen; i en avslutande del kommer 'närvaro' att stå i fokus, dels genom att undersöka primärt den delen av den samtida spanska forskning där *intellectio* ges plats i den retoriska arbetsprocessen på ett sätt som liknar den samtida användningen i Sverige, dels genom en diskussion om hur antikens retoriker hanterade analys av kommunikationssituationen, d.v.s. hur innehållet i vårt 'moderna' *intellectio* hanterades av de antika författarna.

Jag kommer att spåra termen *intellectio* (såsom en sjätte del av *partes artis*) dels i de romerska klassiska traktaten, dels i retoriska traktater från senantik och tidig medeltid (s.k. *rhetoires minores*). Utgångspunkten är att de klassiska retorerna (Cicero och Quintilianus till exempel) beskriver en arbetsprocess i fem delar (*inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio*), men att flera svenska läroböcker i retorik har lagt till en sjätte del, *intellectio*. Termen används dessutom i vissa tyska källor (jfr Bengtson ovan). Därtill förekommer den i en samtida diskussion i spansk forskning. I båda dessa mer samtida forskningsdiskurser hänvisas tillbaka till Sulpicius Victor och Aurelius Augustinus. Vi kan erinra oss här

om att det i de svenska handböckerna förekommer påstående om att termen ska ha brukats i klassisk tid.

Termen *intellectio* förekommer alltså inte explicit i den klassiska retoriken men väl hos de två senantika författarna Sulpicius Victor och Aurelius Augustinus. Under uppslagsordet *Intellectio* (författat av Chico Rico, se nedan) i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* ges olika definitioner av termen,¹ samt en historisk tillbakablick på användandet av densamma.² Här presenteras Sulpicius Victor och Augustinus såsom de första att använda termen, och Sulpicius noggranna beskrivning av *intellectio* som en del av *officia oratoris* redogörs för (se vidare nedan). Det kan noteras redan här att Sulpicius Victors syn på *intellectio* inte sammanfaller med den moderna användningen av termen i Sverige. Chico Rico betonar dock begreppets användbarhet för att analysera kommunikationssituationen (vilket kommer att diskuteras vidare nedan utifrån den spanska diskursen om ett modernt *intellectio*). Att det finns en skillnad mellan vad som ligger i Sulpicius begrepp och hur termen används i nutid kommenteras inte.

Termen *intellectio* återfinns alltså i Sulpicius text från 300-talet. Vid en första anblick tycks Sulpicius bryta ut stora delar av vad som i den klassiska retoriken beskrivs under *inventio* och lägga detta i en föregripande manöver, alltså *intellectio*.³ Preliminärt kan vi även konstatera att *intellectio* enligt Sulpicius snarare tycks avse en analys av saken (*causa* och *status*) än en analys av kommunikationssituationen, vilket den moderna användningen av *intellectio* i regel kommit att åsyfta.⁴ En följdfråga blir således hur

¹ Bortsett från att vara en del i den retoriska arbetsprocessen så definieras *intellectio* i *Ad Herennium* till att vara synonymt med *synekdoke*. Se Lausberg 1998, §572.

² Chico Rico 1998a. Se även uppslagsordet *Rhetorices partes*, (Beate Czaplak), Band 7, sp. 1412–1420. Även Lausberg 1998, §97.

³ Detta är också en beskrivning som stöds av Reuter (1893, s. 74–76), se diskussionen om Reuter (1893) i Erik Bengtsons studie i denna volym, s. 45–51.

⁴ Tanken om *intellectio* som analys av kommunikationssituationen är genomgående i Hellspongs författarskap; se t.ex. Hellspong (1992, s. 40) eller (2013, s. 101). I Strömquists författarskap kan vi se en successivt ökad betoning på *intellectio* som situationsanalys i senare titlar; jämför exempelvis Strömquist

Sulpicius *intellectio* överensstämmer med den verksamhet som äger rum inom det *intellectio* som används i nutida läroböcker i retorik. Mer om detta nedan.

Diskussionen i Spanien kring begreppet tycks omfattande.⁵ De spanska forskarna är inte eniga om hur detta *intellectio* kan förstås och hanteras och det föreligger olika tolkningar av Sulpicius och Augustinus texter; jag kommer här att fokusera på de tolkningar av *intellectio* vilka leder till ett försök att utifrån Sulpicius text återintegrera termen *intellectio* i den retoriska arbetsprocessen som ett hjälpmedel att initialt analysera kommunikationssituationen (Arduini); detta eftersom det senare har klara paralleller till bruket av termen i svensk modern lärobokstradition. Jag återkommer alltså till detta och gör även en kortare analys av hur de klassiska författarna hanterade den nödvändiga analysen av talsituationen (*aptum, ingenium, iudicium* och *consilium*).

De klassiska retorikerna om *partes artis*

Låt oss börja med Ciceros tidiga verk *De inventione* (ca 85 f.v.t.). I kapitel 9 diskuteras den retoriska arbetsprocessen. Cicero skriver:

[9] [...] partes autem eae, quas plerique dixerunt, inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similium, quae causam probabilem

(1988, s. 14–15) och (1996, s. 21–22). Även utanför Hellspongs och Strömquists författarskap är tanken om *intellectio* som situationsanalys dominerande, men andra beskrivningar förekommer hos exempelvis Johannesson (2005, s. 31–32) och Rydstedt (1993, s.13.). Det är dock värt att notera att varken Johannesson eller Rydstedt hör till dem som själva inkluderar *intellectio* i uppställningen av arbetsprocessen. Hos de starkaste förespråkarna av *intellectio* är således innebörden av ”situationsanalys” tydlig. För en mer utförlig diskussion om betydelsen hos begreppet *intellectio* i en svensk retorikdiskurs, se Erik Bengtson studie i denna volym.

⁵ Chico Rico, s. 48–49, noter 8 och 12, samt Díaz y Díaz, 1998, s. 64–67 och 2000, s. 123–125. Jag gör ett kortfattat försök nedan att extrahera de viktigaste motsatta ståndpunkterna hos dessa två forskare, såsom representanter för denna forskningsfråga, där Díaz y Díaz företräder en historisk/filologisk inriktning, medan Chico Rico, Albaladejo och Arduini ställer sig mer i en lingvistisk/litteraturteoretisk fåra.

reddant; dispositio est rerum inventarum in ordinem distributio; elocutio est idoneorum verborum [et sententiarum] ad inventionem accommodatio; memoria est firma animi rerum ac verborum ad inventionem percepta; pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio.

Den retoriska lärans delar är, såsom många författare har stipulerat, *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *pronuntiatio*. *Inventio* handlar om att finna sanna eller sannolika topiker, genom vilka man kan framställa sin sak såsom trovärdig. *Dispositio* innebär att ordna de funna topikerna i en bestämd följd. *Elocutio* avser att ikläda de funna topikerna passande ord och meningar. *Memoria* fäster i minnet de funna topikerna uttryckta i ord och meningar. *Pronuntiatio* anpassar röst och kropp på ett värdigt sätt utifrån ämne och det valda uttryckssättet. (min översättning)

Cicero identifierar alltså fem delar. Här kan vi lägga märke till orden 'såsom många författare stipulerat' (*quas plerique dixerunt*); Cicero känner sig föranledd att konstatera att de flesta hyser denna åsikt och låter därmed förstå att en diskussion eller en annan åsikt har förelegat. Denna 'anade kontrovers' finns även hos andra senare författare vilket strax skall bli tydligt. I inledningen konstaterades att Sulpicius beskrivning av *intellectio* utgör en utbrytning ur vad tidigare författare har behandlat under rubriken *inventio*, vilket hos dessa alltså är en undersökning av själva saken (*causa*). Så är alltså fallet i Ciceros text; något längre fram i beskrivningen av *inventio* diskuteras bland annat *status* och *causa generis* (jfr Sulpicius Victor nedan).

I den anonyma texten *Rhetorica ad Herennium* (ca 85 f.v.t), avhandlas *partes artis* i I 1,2–3:

Nunc quas res oratorem habere oporteat docebimus, deinde quo modo has causas tractari conveniat ostendemus. Oportet igitur esse in oratore inventionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, pronuntiationem. Inventio est excogitatio rerum verarum aut veri similibus quae causam probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerum, quae demonstrat quid quibus locis sit conlocandum. Elocutio est idoneorum verborum et sententiarum ad inventionem accommodatio. Memoria est firma animi

rerum et verborum et dispositionis perceptio. Pronuntiatio est vocis, vultus, gestus moderatio cum venustate.

Nu skall jag förklara vilka förmågor talaren bör ha och därefter visa på vilket sätt man bör hantera olika saker/fall. Talaren bör således behärska *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *pronuntiatio*. *Inventio* är finnandet av argument, sanna eller sannolika och som kan göra saken övertygande. *Dispositio* är att ge en lämplig struktur till innehållet där var sak får sin plats. *Elocutio* anpassar lämpliga ord och meningar till det valda innehållet. *Memoria* handlar om att fästa i minnet själva innehållet, orden och strukturen. *Pronuntiatio* avser en behagfull anpassning av röst, mimi och gester. (min översättning)

Även denna text förespråkar fem delar och här antyds inget om avvikande beskrivningar. Vi förstår att *inventio* avser *causa* i linje med övriga framställningar; i behandlingen av *inventio* längre fram kan vi läsa att *inventio* rör talets alla sex delar (*exordium*, *partitio*, *narratio* etc) och här redogörs för olika analyser. För *exordium* diskuteras exempelvis *genera causarum* (*honestum*, *turpe*, *dubium*, *humile*), en analys av mottagaren och hur man påverkar denne bland annat utifrån vem man själv är. I beskrivningen av *confirmatio* och *confutatio* avhandlas *status* (*coniecturalis*, *legitima*, *iudicialis*). Här görs alltså analyser som återfinns i Sulpicius genomgång av *intellectio* (jfr nedan).⁶

Också i verket *De oratore* (55 f.v.t.) redogör Cicero för arbetsprocessens fem delar, detta utan att antyda andra möjligheter. Han poängterar vidare (i diskussionen av *exordium*) att vi bör definiera *causa* och *status* i början av arbetet. Dessa aspekter påverkar sedan även *confirmatio* och *refutatio* samt *conclusio*, alltså åter

⁶ Denna genomgång stöder således Lindqvists (2008, s. 59) analys att *inventio* så som vi känner det, inte längre kan vara *inventio*, om man plockar ur de delar som här istället tillskrivs *intellectio*. Det bör dock påpekas att en sådan kritik inte framförallt bör riktas mot exempelvis Hellspong, vars lärobok utgör mer av en adaptation av den klassiska retoriken, utan mot Lausberg som ändå gör anspråk på att presentera ett klassiskt retoriskt system, så som det var. För citatet ur Lindqvist (2008) se Bengtsons bidrag i denna volym, s. 28.

igen aspekter som Sulpicius tar upp under *intellectio* (Cicero, *De oratore* I 142–143):

Cumque esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa; ut deberet reperire primum, quid diceret; deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam atque iudicio dispensare atque componere; tum ea denique vestire atque ornare oratione; post memoria saepire; ad extremum agere cum dignitate ac venustate: etiam illa cognoram, et acceperam, antequam de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde rem demonstrandam; postea controversiam constituendam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum; post, quae contra dicerentur, refellenda; extrema autem oratione, ea, quae pro nobis essent, amplificanda et augenda; quaeque essent pro adversariis, infirmanda atque frangenda.

Och då talarens skicklighet helt och hållet faller inom fem olika områden – för det första att finna materialet, därefter att strukturera och arrangera materialet inte bara med hänsyn till ordningsföljd utan också efter en omdömesgill prövning av de olika argumentens vikt; för det tredje att ge det hela en tilltalande språkdräkt, därefter att hålla detta samman i minnet för att slutligen framföra det på ett värdigt och behagfullt sätt – så hade jag dessutom inhämtat och förstått att man innan man kommer in på sakfrågan först måste försäkra sig om auditoriets välvilja, sedan redogöra för sakförhållanden och definiera tvistefrågan, därefter underbygga den egna ståndpunkten, vederlägga gjorda invändningar och i slutet av talet framhäva och förstora det som talar för den egna ståndpunkten och försvaga och smula sönder det som talar för motståndarnas. (övers. Bergh 2008)

I bok III, kapitel 3 av *Institutio oratoria* diskuterar Quintilianus inledningsvis olika retorikers syn på hur många delar den retoriska processen innehåller. Quintilianus blir således den första att verkligen komplicera vad som hittills här har kallats 'en anad kontrovers'. Kapitel III inleds med orden:

Omnis autem orandi ratio, ut plurimi maximi que auctores tradiderunt, quinque partibus constat, inventione, dispositione,

elocutione, memoria, pronuntiatione sive actione, utroque enim modo dicitur.

Talarkonsten, såsom de flesta och bästa auktoriteter lär, består i fem delar: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *pronuntiatio* eller *actio* (de två sista används synonymt). (Min översättning)

De flesta och bästa författarna har alltså, enligt Quintilianus, använt sig av en femdelad arbetsprocess. Dock räknar några med endast tre delar (*inventio*, *dispositio*, *elocutio*). Quintilianus skriver (III 3,4):

Nec audiendi quidam, quorum est Albutius, qui tris modo primas esse partes volunt, quoniam *memoria* atque *actio* natura non arte contingant (quarum nos praecepta suo loco dabimus) /.../

Vi bör inte lyssna på dem, bland vilka Albutius räknas, som hävdar att det endast finns tre delar, eftersom *memoria* och *actio* inte hör till konsten utan snarare kommer ur medfödd skicklighet (jag skall ge råd om dessa på lämplig plats).

Ytterligare andra lägger till en sjätte del enligt Quintilianus, nämligen *iudicium*. Det finns alltså redan hos de klassiska retorerna en diskussion om en sjätte del i arbetsprocessen; den kan innehållsmässigt sägas åtminstone tänga Sulpicius *intellectio*, då det rör sig om att göra övervägda bedömningar om materialet och saken på ett övergripande plan. Dock verkar *iudicium* syfta mer mot olika bedömningar och överväganden man bör göra gällande hela talsituationen och som leder mot ett iakttagande av *decorum* (se vidare nedan). Mot slutet av citatet hänvisar Quintilianus till Cicero och använder honom som stöd för att den allmänna och rimligaste uppfattningen trots allt är en femdelad arbetsprocess (III 3,5–6):⁷

His adiecerunt quidam sextam partem, ita ut inventioni iudicium subnecterent, quia primum esset invenire, deinde iudicare. Ego

⁷ *Iudicium* omnämns på många ställen av Cicero och Quintilianus (se vidare nedan).

porro ne invenisse quidem credo eum, qui non iudicavit; neque enim contraria, communia, stulta invenisse dicitur quisquam, sed non vitasse. Et Cicero quidem in Rhetoricis iudicium subiecit inventioni; mihi autem adeo tribus primis partibus videtur esse permixtum (nam neque dispositio sine eo neque elocutio fuerit), ut pronuntiationem quoque vel plurimum ex eo mutuari putem. Quod hoc audacious dixerim, quod in Partitionibus oratoris ad easdem de quibus supra dictum est, quinque pervenit partes.

Vissa har lagt en sjätte del till dessa på så vis att de har knutit *iudicium* (omdöme) till *inventio*, eftersom man först måste finna topiker och därefter använda sitt omdöme. Jag tror förvisso inte att *inventio* kan göras utan omdöme; vi påstår ju inte att en talare har samlat ologiska, dubbelydiga eller dumma topiker, utan att han misslyckats att undvika dem. Cicero inkluderar i sin *Rhetorica* förvisso omdöme i sin behandling av *inventio*, men enligt min åsikt är omdöme så ofrånkomligt förenat med de tre första stegen av den retoriska arbetsprocessen (utan omdöme är varken *dispositio* eller *elocutio* möjliga att göra), att även *pronuntiatio* påverkas mycket av detta. Jag påstår det med säkerhet, eftersom Cicero själv föreslår denna femdelade process, som jag precis talat om, i sin *Partitiones oratoriae*. (min översättning)

De klassiska retorikerna uppvisar alltså konsensus kring en femdelad process, dock inte helt utan en diskussion kring andra möjligheter. En diskussion anas i de tidigaste verken medan Quintilianus lyfter fram olika författares åsikter härvidlag. Vi kan konstatera att termen *intellectio* inte används, men att klassikerna behandlar analys av saken (*causa*) under *inventio* (alltså vad som sedan presenteras under rubriken *intellectio* av Sulpicius). Mest intressant är Quintilianus diskussion kring en sjätte del, *iudicum*, till vilket vi återkommer nedan.

Sulpicius Victor och Aurelius Augustinus

Dessa två retorikers texter finns utgivna i verket *Rhetores Latini Minores ex codicibus maximam partem primum adhibitis* av Carl Halm, Lepizig 1863. Författaren har samlat kortare texter om retorik från senantik och tidig medeltid. Verket är försett med ett

register över termer; *intellectio* återfinns på ett ställe och vi hänvisas till Sulpicius Victors text. Vi uppmanas också att jämföra med Aurelius Augustinus text, där ordet i sig inte nämns men väl andra ordformer av samma etymologiska ursprung.

I flera andra retoriska texter i denna volym behandlas *partes artis* men då hela tiden som ett system som inkluderar fem delar med *inventio* som första instans.⁸ I den bevarade latinska traditionen tycks alltså termen *intellectio* endast användas av Sulpicius Victor (men också diskuteras av Augustinus). Innan vi ger oss in på termen *intellectio* hos dessa skall vi dock dröja en kort stund vid en annan av *Rhetores Minores*, nämligen Martianus Capella och hans beskrivning av *partes officii* i *De Rhetorica* §6 (455.1–11 Halm):⁹

Iam vero partes officii mei quinque esse non dubium: nam est inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Iudicatio enim, quae a nunnulis dicitur partibus cunctis adscribitur, idcircoque ipsa pars non poterit rite censi, licet, dicendum quid silendumve sit, dispensatio iudicationis examinet. Inventio est quaestionum argumentorumque sagax investigatrixque comprehensio: dispositio est, quae ordinem rebus attribuit: elocutio, quae arripit verba, vel propria vel translata, quaeque nova facit veteraque componit: memoria firma rerum verborumque custodia est: pronuntiatio vocis, motus gestusque pro rerum et verborum dignitate moderatio. Sed ex his inventionem certum est esse potissimam, cuius opus est causae quaestiones excutere et argumenta probatu idonea reperire.

Det finns nu ingen tvekan om att delarna i denna uppgift är fem; ty dessa är *inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio*.

⁸ Övriga författare är Rutilius Lupus, Julius Rufinianus, Chirius Fortunatianus, Quintus Fabius Laurentius Victorius, Julius Victor, Martianus Capella, Cassiodorus, Isodorus av Sevilla, Alcuin (*Disputatio de rhetorica et de virtutibus sapientissimi Regis Karli et Albini magistri*), Beda Venerabilis och progymsmasta av Priscianus och Emporius, Versus Rufini, Excerpta Rhetorica.

⁹ Capella var verksam i Spanien under 400-talets andra hälft. Han tillskrivs verket *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, i vilket han gör en av senantikens viktigaste beskrivningar av *artes liberales*. Angående ett varierande användande av termerna *rhetorices partes, partes artis, officia oratoris* och *partes officii*, se Díaz y Díaz artikel från 2000.

Iudicatio, som nämns av flera, tillskrivs nämligen alla delarna och kan därför inte själv anses utgöra en del, även om ett noggrant användande av *iudicatio* undersöker om man bör tala eller vara tyst. *Inventio* innebär ett klokt utforskande och en förståelse för frågan och argumenten. *Dispositio* är det som ger en ordning åt sakerna; *elocutio* väljer ut orden, i konkret och överförd bemärkelse, och som gör nya och sätter samman gamla; *memoria* vaktar tryggt saker och ord; *pronuntiatio* modererar rösten, rörelserna, gesterna alltefter sakernas och ordens värdighet. Det är tydligt att *inventio* är den mest betydelsefulla av dessa, vars uppgift är att utforska sakens frågor (*quaestiones*) och finna argument passande att godkänna. (min översättning)

Martianus konstaterar alltså att diskussionen kring antalet delar i arbetsprocessen (som vi ju har sett skymta fram i klassikerna ovan) nu får vara över; det finns ingen tvekan om att delarna i detta uppdrag är fem. Hans text minner om Quintilianus presentation om en sjätte del (*iudicium*), vilken benämns *iudicatio* av Martianus. Båda är tveksamma till att låta detta *iudicium/iudicatio* utgöra en särskild del utan tillskriver det som innefattas i ordet alla arbetsprocessens delar. Detta diskuteras vidare i sista delen av min text, i samband med forskningen inom en spansk diskurs angående *intellectio*.

Sulpicius Victor

Sulpicius Victors traktat *Institutiones Oratoriae* är en kort text i 61 paragrafer, möjligen skriven på 300-talet.¹⁰ Här kommer de 16 första paragraferna att behandlas, då det är i dessa som den retoriska arbetsmodellen diskuteras.¹¹ Sulpicius konstaterar inled-

¹⁰ Lindqvist (2008), s. 59, hänvisar till Heath (2003b), s. 153, not 46 ”för den osäkra dateringen av Sulpicius Victors text”. Heath argumenterar för att Sulpicius levnad bör förläggas till slutet av 100-talet; andra har argumenterat för ett datum snarare omkring 300. Se även not 1 i Westbergs studie i denna volym.

¹¹ I övrigt behandlas talets delar och statusläran.

ningsvis att han följer sina läromästare och här i synnerhet Zenon.¹² Men han har också konsulterat andra verk.

I den första paragrafen avvisar han definitionen på retorik såsom konsten att tala väl och även såsom retorisk skicklighet att övertyga. Själv föreslår han: retorik är kunskap att tala väl i en civil fråga (*in quaestione civili*). *Quaestio civilis* i sin tur har två delar, nämligen *thesis* och *hypothesis*, vilka definieras i §2–3. Här avhandlas alltså om ämnet för talet är en begränsad eller en obegränsad fråga, d.v.s. om det berör en enskild individ (*quaestio finita*) eller är mer allmänt hållen, en principiell fråga (*quaestio infinita*). I §4 formuleras så en definition på *officia oratoris*:

Nunc quoniam ostendisse plene videmur, quid sit rhetorica et in quibus rebus eius opera versetur, dicendum est, quae officia sunt oratoris. Sunt autem, ut traditum est, tria: intellectio, inventio, dispositio. Etenim causa proposita primum intellegere debemus, cuius modi causa sit, deinde invenire, quae apta sunt causae, tum inventa recte et cum ratione disponere. Neque me hoc loco fugit, quae M. Tullius tradat. De intellectu enim nihil tradit, credo, quia magis diligentiae atque spatientiae quam artis existimet: inventionem autem et dispositionem et elocutionem et memoriam et pronuntiationem ad officium oratoris pertinere. Sed nos a Graecis tradita, ut coepimus, persequamur eamusque per singula.

Intelligendum primo loco est, thesis sit an hypothesis. Cum hypothesis esse intellexerimus, id est controversiam, intelligendum erit an consistat, tum ex qua specie sit, deinde ex quo modo, deinde cuius status, postremo cuius figurae. Et quoniam haec exequenda sunt plenius, ad singula revertamur.

För att vi nu helt skall synas ha visat vad retorik är och kring vilka saker dess uppdrag rör sig, bör det nu sägas vilka talarens uppgifter (*officia oratoris*) är. De är tre, enligt hävd, *intellectio*, *inventio* och *dispositio*. Först bör vi förstå (*intellegere*) den framlagda saken (*causa*), av vilket slag den är, därefter inventera vad som är passande för saken, och sedan disponera det som vi inventerat på ett korrekt och förnuftigt sätt. Det undgår mig inte här det som

¹² För en diskussion om Zenon, se David Westbergs bidrag i denna volym, s. 89–116.

M. Tullius skriver. Om att förstå skriver han nämligen inget; jag tror det beror på att han anser att detta hör mer till skicklighet (*diligentia*) och klokhet (*sapientia*) än till konsten (*ars*). Han säger att *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *pronuntiatio* hör till talarens uppgifter. Men jag ska här följa det som kommer från det grekiska, såsom jag har börjat göra, och jag går igenom var sak.

Först bör man förstå (e) huruvida det rör sig om thesis eller hypothesis. När vi förstått att det rör sig om hypothesis, d.v.s. en kontrovers, bör det utredas (intelligendum) vad den består i, och av vilket slag den är (species), därefter på vilket sätt och vilken status, och sist av vilken figur (figura causae). Och eftersom detta bör utföras noggrant skall vi återvända till var sak. (min översättning)

Enligt Sulpicius Victor finns alltså tre delar: *intellectio*, *inventio* och *dispositio*.¹³ Victor betonar nödvändigheten i att förstå saken, göra en analys av den innan själva arbetet med talet görs. Han ger denna analys ett eget namn (*intellectio*) och är medveten om att Cicero inte använder termen. Förklaringen är att Cicero anser att detta hör till skicklighet och klokhet och inte till själva konsten (*ars*). Här avses förmodligen termerna *iudicium* och *iudicatio*.¹⁴ Sulpicius hänvisar också till en grekisk tradition vilken han följer (se Westbergs bidrag i denna volym). Här kan nämnas att den spanska diskussionen om *intellectio* gör olika tolkningar. Det handlar om termerna *officia oratoris* och *rhetorices partes*. Det tycks mig klart att Sulpicius, trots att han skriver att han talar om talarens uppgift, d.v.s. *officia oratoris*, avser *rhetorices partes* då han ju här hänvisar till hur Cicero definierar just dessa delar av

¹³ Detta hindrar honom dock inte från att längre fram, §15–16, diskutera *elocutio* och *pronuntiatio*.

¹⁴ Jfr Ciceros grundläggande indelning i *ars*, *natura* och *usus*. Se Lausberg 1998, §1–5 och §37–41. Här kan påpekas att Lausberg delar in sitt omfattande verk i tre huvuddelar; den första delen, §44–1150 och §47–549, behandlar *ars*, alltså det som kan läras ut, regler och råd. Den andra delen, §1151–1155, en och en halv sida, beskriver *natura* (d.v.s. *ingenium*, *iudicium* och *consilium*, se vidare nedan). Jag återkommer till denna diskussion i sammanfattningen av denna studie.

den retoriska arbetsprocessen. Chico Rico intar just den ståndpunkten¹⁵ medan Díaz y Díaz går på linjen *officia oratoris*, d.v.s. att *intellectio* är inte en del av själva arbetsprocessen utan mer ett steg som ligger på en analyserande nivå av typen *iudicium* eller *consilium* (se nedan).¹⁶

Intellectio blir alltså att finna en generell strategi för talet, vilket sedan får bäring på följande operationer. *Intellectio* utreds av Sulpicius Victor i §5–12. För att finna denna strategi gör man en analys i ett antal steg: först återknyter Victor till diskussionen om *thesis/quaestio infinita* och *hypothesis/quaestio finita*. I §5 avhandlas *status causae* (*coniectura, definitio, qualitas* och *translatio*), som en utgångspunkt för den retoriska kommunikativa processen. Därefter beskrivs i §6 *species causae* (*iudiciale, deliberativum, ethica, pathetica*). I §7–8 *modus causae* (graden av trovärdighet - *honestas, admirabilis, anceps, turpis, humilis, obscura*). Sulpicius avslutar med *figura causae* (*simplex, coniuncta, concertativa*) i §9–12. I §13 diskuteras därefter *inventio* (cirka 8 rader), i §14 *dispositio* (cirka 12 rader med en definition av *ordo artificialis*). I §15–16 avhandlas kort *elocutio* och *pronunciatio*.¹⁷

¹⁵ Chico Rico 1989, s. 50, tolkar termen *intellectio* utifrån Sulpicius och Augustinus: "La *intellectio* consiste en el examen minucioso de la realidad extensional sobre la que la *inventio* va a operar encontrando o hallando las ideas o elementos [...]"

¹⁶ Díaz y Díaz 1998 och 2000. Syftet med min text här är inte att ta ställning i en akademisk fråga som avhandlas i Spanien utan snarare att spåra bakgrunden, och en parallell, till ett svenskt användande av termen *intellectio* och i detta undersöka termen såsom den ser ut hos några tidigare användare. Chico Rico 1989, s. 47, tycks anse att dessa två termer är synonymer ("*rhetorices partes u oratoris officia*"). Díaz y Díaz, diskuterar detta i artikeln från 2000, menar att man med termerna avser olika saker; *rhetorices partes* handlar om den retoriska arbetsprocessen medan *officia oratoris* syftar till talarens uppgifter. Termerna används dock inte konsekvent i den klassiska retoriska teorin enligt Díaz y Díaz.

¹⁷ Sulpicius Victor inleder §13 med att hänvisa tillbaka till inledningens definition av *intellectio* och skriver: "Eftersom vi nu redan har börjat lära känna den första av talarens tre uppgifter och fortsatt med det som bör förstås (*intellegenda*), följer nu det, genom vilket verket bör ombesörjas, så att innehåll som passar med de främsta övriga delarna hittas, samt argument *ad exemplum* och *ad probationem* och sentenser, såväl naturliga/medfödda som

Denna detaljerade redovisning tjänar, förutom att beskriva *intellectio*, också till att visa hur lite Sulpicius Victor skriver om de övriga talarens uppgifter jämfört med den omfattande beskrivningen av *intellectio*. Victor anser således att det avgörande retoriska arbetet görs i en första inledande process enligt en detaljerad progression. Vad som sedan görs i de övriga arbetsstegen är en sällning av topiker (*inventio*) utifrån resultatet av den första (*intellectio*), en disponering av argumenten (*dispositio*) och en bearbetning av språket (*elocutio*). Såsom ovan påpekats ligger flera av de i *intellectio* inkluderade momenten under rubriken *inventio* hos de klassiska författarna.

Aurelius Augustinus

De Rhetorica liber (quae supersunt) (eller *Principia Rhetorices*) tillskrivs Aurelius Augustinus (alltså kyrkofadern Augustinus) av de flesta. I versionen *Principia Rhetorices*, som finns i *Documenta Catholica Omnia*, finns en not till titeln där det står: Vi hittar inte någon handskrift av detta lilla verk. Författaren använder grekiska termer långt mer än nödvändigt vilket är mot Augustinus vanor.¹⁸ Huruvida det verkligen är kyrkofadern Augustinus som är författaren till texten har länge diskuterats i forskningen; det tycks dock råda konsensus nu om att tillskriva Augustinus författarskapet.¹⁹

moraliska/etiska för att ge kraft och utsmyckning och annat av samma slag. Rådgivandets och rättegångens delar skall vara så att vi bedömer de funna argumenten, om något som inte är passande skall ha slunkit in, och att vi på ett nyttigt och passande sätt skall kunna använda dem, vilka vi har godkänt. När det gäller denna del kan inte många saker läras ut".

¹⁸ *Opusculi hujus exemplar ullum MS non reperimus. Auctor graeca vocabula citra necessitatem usurpat, contra morem Augustini.*

¹⁹ Attribueringsfrågan diskuteras exempelvis av Barwick 1961, Riposati 1955 och Arduini 2000. I en uppsats från 2012 *Le De Rhetorica du Pseudo-Augustin: Quaestiones civiles et intellectio dans l'Antiquité tardive*, av Jeffery Aubin (Département des littératures, Faculté des Lettres, Université Laval, Quebec) analyseras *De Rhetorica* både språkligt och innehållsmässigt i avsikt att bevisa att texten de facto är författad av Augustinus själv. Studiet motiveras med flera argument: det råder en diskussion kring författarskapet, texten bryter mot den sedvanliga presentationen av retoriken, och påstår sig presentera Her-

Av denna text finns bevarat 21 kapitel (alltså kortare avsnitt). Augustinus inleder med att definiera *officia oratoris* (s. 137–138 Halm):

Oratoris officium est proposita quaestione civili dumtaxat primum ipsam intellegere, generalis sit an specialis, simplex an coniuncta ex pluribus, absoluta an comparativa: deinde cum intellexerit invenire in eam congruentes partitioni locos et his morales seu naturales adcommodare sententias: exinde iudicare de inventis, repudiare quae parum commode occurrerint, tum iis quae iudicio examinarit dare ordinem certum. Etenim quamvis multa et pertinentia inventa sint, tamen, nisi pro qualitate et magnitudine sua certis et quasi legitimis sedibus conlocentur, aut oberunt aut non magno opere proficient. Subinde ordinationi rhetor explicationem rerum commodare debet, quae duabus partibus constat, structurae qualitate et quantitate verborum. Haec omnia memoria suscipiet, /.../ Memoriam pronuntiatio sequetur, res, ut Demostheni videtur, inter oratoria officia vel prima vel sola, quae consistit duobus, motu corporis et sono vocis Haec quantum summatim tetigisse satis est, quae sunt oratoris officia. reliquum est videre, qui sit finis.

Talarens uppgift är när det gäller en framlagd civil fråga självfallet att först förstå (*intellegere*) den, huruvida den är generell eller specifik, enkel eller sammansatt av flera, absolut eller komparativ: därefter, efter att ha förstått (*intellexerit*), finna loci till denna vilka är passande för indelningen och samla ihop sentenser, moraliska eller naturliga till dessa. Därefter bör man bedöma det funna, avvisa de som är föga passande men också att ge en passande ordning åt det som prövats genom bedömning. Ty även om många och passande saker ha insamlats, skadar de antingen eller tillför inte mycket om de inte placeras på säkra och liksom legitima platser på grund av sin kvalitet och storlek. Allt detta tar minnet hand om /.../. *Pronuntiatio* följer på minnet, en sak

magoras tankar kring retoriken. Genom en analys som omfattar både språk, omständigheter och innehåll (bruket av grekiska termer i texten, en påstådd avsaknad av manuskript för texten, samt de ämnen som tas upp i texten) drar Aubin slutsatsen att texten de facto är skriven av Augustinus. Aubin menar att texten visar på influenser av Hermagoras, Hermogenes och filosofen Porphyros, och att spår av detta är tydliga även i Augustinus *De doctrina christiana*.

bland talarens uppgifter som, enligt Demosthenes, är den första och enda som består av två delar, nämligen kroppens rörelser och röstens ljud. Det är tillräckligt att i korta drag beröra vad som är talarens uppdrag. Vad som återstår är att se vad som är syftet. (min översättning)

Därefter behandlar Augustinus saker som bör tagas under övervägande för att övertyga i en *quaestio civilis: iustum (iniustum), honestum (inhonestum), laudandum (reprehendum), utile (inutile)*, vilket kan jämföras med Sulpicius *modus causae*. Augustinus tar upp nödvändigheten att definiera saken till att vara tes eller hypotes, generell eller specifik. Han definierar också *status causae (coniectura, qualitas, translatio)*.

De två författarna, möjligen båda verksamma under 300-talet, har således en påfallande likartad presentation av en inledande analys som rör definition och utredning av själva saken (*causa*). Sulpicius ger detta en egen term (*intellectio*) och ser *intellectio* som en av talarens uppgifter, medan Augustinus tycks tala om samma sak men genom verbformerna *intellegere* och *intellexerit*.²⁰ Såsom redan påpekats åtskilliga gånger är innehållet i denna inledande analys i själva verket processer och bedömningar som de klassiska författarna behandlar under *inventio*. Flera gånger har vi också sett hur dessa *rhetoires minores* hänvisar till en grekisk tradition, vilken kommer att belysas närmare i nästa bidrag i denna volym.

Så långt har vi utrett de klassiska retoriker som inte talar om termen *intellectio* och de senantika som gör det. Vi får här påminna oss om orsaken till att denna djupdykning i historien görs, nämligen för att spåra eventuella ursprung till den i moderna retoriska läroböcker förekommande termen *intellectio*. Moderna retoriker har hänvisat till den klassiska retoriken för att motivera användandet av termen, men såsom vi nu vet, utan belägg för detta.²¹

²⁰ Att Augustinus inte använder substantivet/termen *intellectio* utan verbformer tolkar Díaz y Díaz 1998, s. 72, som en indikation på att det inte handlar om *partes* utan om *officia*, där retorn förväntas agera med sitt omdöme.

²¹ Ett möjligt undantag här är Johannesson (2005, s. 31–32) som nämner termen *intellectio* när han diskuterar Augustinus verk *De Doctrina Christiana*. Termen *intellectio* används dock inte av Augustinus i detta verk, även om han

Att hantera närvaro och frånvaro av *intellectio*

Det är dags att undersöka hur den spanska forskningsdiskursen resonerar kring detta och på så vis visa hur vissa vill knyta ihop det 'gamla' *intellectio* (Sulpicius Victor) med det 'nya' *intellectio* (d.v.s. närvaron av *intellectio* i modern retorik). Jag vill också diskutera hur de klassiska retorikerna hanterade frånvaron av *intellectio*, genom närvaron av andra analysverktyg.

Stefano Arduini (i *Prolegómenos a una teoría general de las figuras*, 2000) lyfter fram Sulpicius och Augustinus resonemang kring *intellectio* i syfte att hitta ett fördjupande analysverktyg för sin egen forskning kring figurer och hur man analyserar dessa kontextuellt. Han vill själv använda denna del av arbetsprocessen, och han hittar den alltså hos Victor och Augustinus (med hjälp av Chico Rico,²² se nedan). Han hävdar att de två beskriver samma process och att likheterna dem emellan beror på en gemensam källa, Hermagoras; han menar att de extraherar innehåll ur *inventio* för att sätta ihop dessa till en egen del, vilket vi ju ovan har kunnat konstatera. Arduinis avsikt är att översätta denna glömda operation till moderna termer av extensionell semantik och göra en *pragmatisk reinterpretation* av termen och dess innebörd.²³

Arduini menar att genom att definiera saken, status, genre och grad av trovärdighet bestämmer man kriterierna genom vilka världen kan kännas igen i retorisk-kommunikativa termer. Det handlar om att aktivera vilket retoriskt "fält" som ska användas i ett tal, att göra det kommunikativt synligt och till en utgångspunkt för de övriga operationerna.²⁴ *Intellectio* konstruerar en retorisk

använder andra böjningar av samma stam när han diskuterar 'förförståelse' och vikten av att 'förstå' sitt ämne. Detta enda omnämnande av termen *intellectio* hos Johannesson får dock betraktas som ett högst marginellt inslag i författarskapet. Ett mer relevant undantag är Sigrell som för en legitimerande argumentation för *intellectio* med en direkt koppling till Sulpicius Victor. Som Erik Bengtson visade i sin studie i denna volym är det dock tydligt att den argumentationen har drag av efterhandskonstruktion.

²² Retorikforskaren Francisco Chico Rico är författare till texten under uppslagsordet *intellectio* i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*.

²³ Arduini (2000), s. 61.

²⁴ Arduini (2000), s. 67.

modell av världen, vilken utgör material för den retoriska texten. *Intellectio* formar också en strategi för de övriga stegen, särskilt för *inventio*.²⁵ Via *intellectio* kan talaren analysera saken och mottagaren, samt den egna förståelsen för verkligheten, den kommunikativa strukturen och dess delar. På detta vis är *intellectio* en hermeneutisk operation.²⁶ Talarens möjlighet att förhålla sig till *aptum* i den konkreta retoriska händelsen bestäms via just *intellectio*.²⁷

Arduini gör alltså en pragmatisk omtolkning av Sulpicius *intellectio*, och han hänvisar till Francisco Chico Rico, *La intellectio en la Institutio oratoria de Quintiliano: ingenium, iudicium, consilium y partes artis*,²⁸ vilken talar om den ”senaste tidens införande av *intellectio* i den retoriska arbetsprocessen” och konstaterar att försöken att förklara detta fortfarande är ofullständiga.²⁹ Chico Rico tolkar *intellectio* som en operation som dels föregår de övriga men som också löper igenom de övriga och som inte går att skära ut ur processen. Det ligger på en instruerande nivå, som befinner sig i själva organisationen av det retoriska verket, och som handlar om relationen mellan talare, publik, sak och i kom-

²⁵ Arduini (2000), s. 71. Jfr även Albaladejo, *The Pragmatic Nature of Discourse-Building Rhetorical Operations*, s. 10, där han, med hänvisning till Arduini, talar om modell av världen som realiseras i vilken den retoriska kommunikationens villkor, inkluderande talare och mottagare, samverkar.

²⁶ Arduini (2000), s. 71.

²⁷ Detta har berörts även av andra forskare, tex Albaladejo (1999, s. 10). Även Capdevilla (2004) gör denna koppling (s. 143): ”Its guiding principle and what which gives coherence to the structure of the discourse is the *aptum*, or that which is appropriate for the act of persuasion at any time. The discourse should adjust itself to the circumstances which surround it: the public that it is aimed at, the type of discourse and its aim etc.”

²⁸ Se även Francisco Chico Rico, ”La intellectio. Notas sobre una sexta operación retórica” (1989).

²⁹ Chico Rico, ”La Intellectio en la Institutio oratoria de Quintiliano: Ingenium, iudicium, consilium y partes artis” (1998), s. 493: ”La intellectio, a pesar de su reciente inclusión en el modelo constituido por las cinco operaciones retóricas tradicionalmente establecidas y su consiguiente articulación en el mismo, nos sigue pareciendo una operación retórica de características tan singulares que los intentos de describirla y explicarla llevados a cabo hasta este momento, sin duda alguna de gran interés para su adecuado y preciso conocimiento, nos resultan todavía incompletos”.

munikationssituationen. Sagda nivå innehåller en sammanfattning av alla instruktioner av semantisk, syntaktisk, makro- och mikrostrukturell och pragmatisk typ, vilka riktar sig mot *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio*, och som bör anpassas efter *aptum* för att uppfyllas (jfr Arduini ovan). Dessa två spanska forskare (om?) tolkar alltså Victors beskrivning av *intellectio* så att de hamnar nära den innebörd som läggs i begreppet i den svenska retoriklärobokdiskursen, d.v.s. en situationsanalys. Såsom tidigare påpekats står de inte oemotsagda i detta. Díaz y Díaz, 1998 och 2000, kritiserar Chico Ricos läsning av Sulpicius och Augustinus och gör en egen tolkning, som är både intressant och rimlig, men som inte vetter mot ett modernt användande av termen. Deras olika ståndpunkter kan lätt förklaras beroende på perspektiv och disciplin (jfr not 35), då Chico Ricos och Arduinis tolkningar har ett övergripande syfte att inte bara förstå de senantika retorerna utan också att skapa ett retoriskt verktyg (i *rhetorices partes*, som i de svenska läroböckerna) för modern användning. Díaz y Díaz däremot vill återvända till en historisk, verknära tolkning av antika och senantika retoriska texter.³⁰

* * *

För att så avsluta denna historiska exposé vill jag nu undersöka hur de klassiska retorikerna hanterade frånvaron av en inledande analys i arbetsprocessen. Jag tar min utgångspunkt i Chico Ricos ovan nämnda artikel, där han gör den tydligaste och mest utvecklade kopplingen mellan just *intellectio* och *aptum*.

I sin jakt på *intellectio* hos Quintilianus studerar Chico Rico vad Quintilianus skriver om *ingenium*, *iudicium* och *consilium*

³⁰ Díaz y Díaz, 1998, s. 66: "Por el contrario, nosotros preferimos situarnos en la perspectiva histórica, esto es, vamos a fijarnos exclusivamente en lo que los antiguos rétores teorizaron a propósito de las *partes rhetoricae artis u officia oratoris*". Detta är hans första invändning mot Chico Rico och Arduini – att de går emot en etablerad historiebeteckning. Han föresätter sig undersöka tre saker: 1) hur termerna *partes artis* och *officia oratoris* används i de klassiska texterna; 2) om de fem delarna i den retoriska arbetsprocessen alltid varit just fem; 3) huruvida de klassiska författarna ansåg att det fanns en sjätte del (ibid. s. 67).

(talarens medfödda kvaliteter, i motsats till det som retorikens konst kan hantera) och om *aptum*. Trots att Quintilianus inte nämner termen *intellectio* menar Chico Rico att Quintilianus behandlar det som ligger i begreppet på flera olika ställen.

Det tydligaste stället, enligt Chico Rico, är III 9,1–9, där Quintilianus skriver om *genus idiciale*; Quintilianus anför i diskussionen om *inventio* (III 9,1) här ett antal aspekter som påminner om funktionen hos *intellectio*, i samband med att han avhandlar talets olika delar (*exordium*, *narratio*, *partitio* etc). Här diskuteras nödvändigheten av att betänka *status*, *causa*, *species* för att kunna formulera exempelvis *partitio* (jfr också Cicero ovan):

sed ante omnia intueri oportet quod sit genus causae, quid in ea quaeratur, quae prosint, quae noceant, deinde quid confirmandum sit ac refellendum, tum quo modo narrandum. Expositio enim probationum est praeparatio, nec esse utilis potest, nisi prius constiterit, quid debeat de probatione promittere. Postremo intuentium, quemadmodum iudex sit conciliandus. Neque enim nisi totius causae partibus diligenter inspectis scire possumus, qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, severum an mitem, concitatum an remissum, adversum gratiae an obnoxium.

Men framför allt bör vi betänka sakens slag, vad som undersöks i den och vad som kan anföras för och emot. Därefter måste vi betänka vad som bör styrkas och vad som bör förkastas, såväl som hur det skall framställas. Ett framställande av fakta är en förberedelse för bevisföringen, och den blir meningslös, om vi inte först har bestämt vad vi vill åstadkomma med bevisföringen. Slutligen måste vi undersöka hur vi bäst kan vinna domaren över till vår sida. Vi kan alltså inte vara säkra förrän vi undersökt varje del av hela saken – hur vi vill påverka hans sinne, om vi skall göra honom sträng eller blid, upprörd eller avslappnad, öppen för påverkan eller det motsatta. (min översättning)

Vidare lyfter Quintilianus fram, när det gäller *dispositio* (VII 10,11–14), att det inte räcker med teoretisk kunskap om hur saker och ting skall göras utan varje talare måste lita på sin egen kunskap (*ingenium*) för att hantera konsten (*ars*, *doctrina*) för att

kunna avgöra hur ett tal kan disponeras på ett ekonomiskt vis utifrån fakta, kunna avgöra när ett *exordium* är nödvändigt, när argument skall utelämnas eller tas med. Chico Rico menar att detta är orsaken till att *intellectio* har uteslutits ur det traditionella systemet av *partes artis* – det hör mer till *ingenium* än till *ars*. *Ingenium* hör, tillsammans med *iudicium* och *consilium*, till talarens naturliga kvaliteter, vilka inte kan åstadkommas vare sig genom *ars* eller *imitatio*. Så förklarar också Victor varför Cicero inte använder termen *intellectio* (jfr citat ovan). Chico Rico anser inte att *iudicium* helt motsvarar *intellectio* i den mening som det beskrivs av Sulpicius eller Augustinus, men att *iudicium* trots allt är en av de viktigaste principerna inom *intellectio*, uppfattat som en initial och reglerande operation som får effekt för hela den retoriska processen och som tillåter talaren att undersöka *causa* och den kommunikativa situationen. *Iudicium* blir därmed via *intellectio* inkorporerat i de övriga stegen (*inventio, dispositio...*). Chico Rico menar att *iudicium* har att göra med det interna *aptum*, d.v.s. har bäring på arbetsprocessen och att de olika stegen följer logiskt på varandra och att det finns en anpassning som löper genom hela arbetsprocessen. Denna anpassning ska också finnas mellan talets olika delar (*exordium, propositio, narratio* osv). *Consilium* däremot har bäring på det externa *aptum*, och rör alltså talare, publik, tid och plats.³¹

I en annan passage om *dispositio* (VI 5,1–11) diskuterar Quintilianus *iudicium* och *consilium* och påpekar hur dessa medel inte hör till konsten (*ars*):

His pro nostra facultate tractatis non dubitasset transire protinus ad dispositionem, quae ordine ipso sequitur, nisi vereretur ne, quoniam fuerunt qui iudicium inventioni subiungerent, praefererent hunc locum quibusdam videretur, qui mea quidem opinione adeo partibus operis huius omnibus connexus ac mixtus est, ut ne a sententiis quidem aut verbis saltem singulis possit separari,

³¹ Jfr Lausberg §1056 (internt aptum) och 1057 (externt aptum). Cicero behandlar aptum i *De oratore*, 21, 70–74. Díaz y Díaz 2000, s. 154, anser att Sulpicius placerar *iudicium* och *consilium* i *inventio*.

nec magis arte traditur quam gustus aut odor. Ideoque nos, quid in quaque re sequendum cavendumque sit, docemus ac deinceps docebimus, ut ad ea iudicium dirigatur. /.../ Referatur oportet ad sensus, qui non docentur. (1–2)

Efter att ha hanterat dessa saker efter bästa förmåga, skulle jag nu inte tveka att fortsätta med dispositio, vilket vore den logiska ordningen, om jag nu inte fruktade att jag för somliga skulle synas hoppa över omdömet (iudicium), då det finns de som anser att iudicium bör diskuteras inom ramen för inventio; enligt min mening är omdömet så inflätat och inblandat i varje del av denna process att det inte kan skiljas ens från var mening och varje ord, och att det inte kan förmedlas via konstens teori, på samma sätt som smak och lukt inte heller kan läras ut. Sålunda skall jag lära ut vad vi bör göra eller akta oss för i varje särskilt fall, för att omdömet skall styras mot detta. [...] I alla dessa fall skall sunt förnuft styra och detta kan inte läras ut. (min översättning)

I nästa paragraf avhandlas skillnaden mellan *iudicium* och *consilium*; den är liten men rör sig på olika nivåer; *iudicium* handlar om kända fakta medan *consilium* om gömda fakta. Qunitilianus pekar här också på att de inte går att lära ut på samma sätt som konsten:

Nec multum a iudicio credo distare consilium, nisi quod illud ostendentibus se rebus adhibetur, hoc latentibus et aut omnino reperiis aut dubiis. Et iudicium frequentissime certum est, consilium vero est ratio quaedam alte petita et plerumque plura perpendens et comparans habensque in se et inventionem et iudicationem. Sed ne de hoc quidem praecepta in universum exspectanda sunt. (VI 5,3)

Enligt min uppfattning är det ingen större skillnad mellan omdöme (iudicium) och klokhets (consilium), bortsett från att det förra hanterar uppenbara fakta medan det senare befattar sig med dolda fakta eller sådant som inte har upptäckts än eller fortfarande är tveksamt. Åter igen, omdöme rör oftare något säkert än inte, medan klokhets hanterar resonemang utifrån okända premisser och väger och jämför ett antal olika argument; klokhets blir på så vis en del av både inventio och dispositio. Men inte heller här ger jag några generella regler. (Min översättning)

Avslutningen på detta resonemang är av intresse då Quintilianus här pekar ut andra faktorer, nämligen talets omständigheter, tid, plats och publik (jfr det 'nya' *intellectio*):

Illud dicere satis habeo, nihil esse non modo in orando, sed in omni vita prius consilio, frustra que sine eo tradi ceteras artes, plusque vel sine doctrina prudentiam quam sine prudentia facere doctrinam. Aptare etiam orationem locis, temporibus, personis est eiusdem virtutis. (VI 5,11)

Det är nog att säga, tror jag, att det finns inget som är viktigare än klokhet (*consilium*), inte bara när det gäller talekonsten utan i livets alla uppdrag, och utan denna blir all formell undervisning meningslös, medan förstånd utan bildning kan åstadkomma mer än bildning utan förstånd. Det är nämligen klokhet som lär oss att anpassa vårt tal till omständigheter såsom tid och plats och till de människor som vi har att göra med. (min översättning)

Ytterligare en passage hos Quintilianus är av intresse då den fokuserar på brister hos *ars*, och därmed nödvändigheten av att klokt kunna anpassa sig till saken, omständigheter, tid och plats:

Erat enim rhetorice res prorsus facilis ac parva, si uno et brevi praescripto contineretur; sed mutantur pleraque causis, temporibus, occasione, necessitate. Atque ideo res in oratore praecipua consilium est, quia varie et ad rerum momenta convertitur. (II 13,2)

Hela retoriken skulle vara en lätt och ringa sak, om den kunde innefattas i ett enda och kortfattat råd; dock måste de flesta regler anpassas efter sakens natur, efter omständigheter rörande tid och plats, och av nödvändighet. Av detta följer att en talares mest nödvändiga tillgång är klokhet (*consilium*), eftersom han ställs inför att hantera en mängd kritiska situationer. (min översättning)

Chico Ricos (och Sulpicius) slutsatser utifrån Quintilianus är att *intellectio* inte har behandlats i den traditionella beskrivningen av *partes artis* eftersom den ligger närmare *ingenium*, *iudicium* och *consilium*. Talarens kvaliteter ligger på förståelsens nivå som en

strukturerande komponent för texten och för den retoriska kommunikationen i avsikt att möta kraven på *aptum*.

Avslutningsvis vill jag lyfta fram en passage ur Ciceros *De Oratore* III 55.210–212, vilken avhandlar den ’retoriska situationen’ på ett sätt som minner om hur termen *intellectio* används idag:

Quam ob rem quoniam de ornatu omnis orationis sunt omnes, si non patefacti, at certe demonstrati loci, nunc quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione videamus. Quamquam id quidem perspicuum est, non on omni causae nec auditori neque personae neque tempori congruere orationis unum genus; nam et capitis alium quendam verborum sonum requirunt, alium rerum privatum atque pravarum; et aliud dicendi genus deliberativum, aliud laudationes (aliud judicia), aliud sermones, aliud consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam qui audiant, senatus an populus an iudices; frequentes an pauci an singuli et quales: ipsique oratores qua sint aetate, honore, auctoritate debet videri; tempus an pacis an belli, festinationis an otii. Itaque hoc loco nihil sane est quod praecipi posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris et item illius mediocris ad id, quod agemus, accommodatam deligamus. Ornamentis eisdem uti fere licebit alias contentius, alias demissius; omnique in re posse quod deceat facere artis et naturae est; scire quid quandoque deceat prudentiae.

Eftersom hela ämnet ’retorisk utsmyckning’ nu har behandlats (om inte fullständigt så åtminstone med nämnande av samtliga beståndsdelar) skall vi nu betrakta ämnet(s) ’ändamålsenlighet’, det vill säga val av lämplig stilnivå. Större kriminalmål kräver en annan stil än civilmål och mindre tvistemål. Det politiska talet, högtidstalet och domstolstalet har var sin stil, liksom föreläsningen, tröstetalet, protesten, diskussionsinlägget och den historiska redogörelsen. Publikens sammansättning är också avgörande; om det är senaten, folkförsamlingen eller en jury, om den är stor eller liten eller bara enskilda individer, och hurdana de är; man måste veta vad talaren har för ålder, ämbete och rang och tänka på om det är fredstid eller krig, om det är ont eller gott om tid. Här tycks det inte finnas särskilda rekommendationer annat än att man skall välja en fylligare eller mer återhållsam stil eller ett mellanläge, allt beroende på ärendet. Man kan nästan alltid

använda samma konstgrepp, ibland mer energiskt, ibland mer dämpat. Att träffa rätt ton är en fråga om utbildning och begåvning. Att veta vad som passar och när, det är en fråga om omdöme. (övers. Bergh 2008)

Såväl Cicero som Quintilianus anför således på olika ställen råd och kommentarer som berör situationsanalys.

Avslutande ord

Det är dags att sammanfatta läsningen av de antika och senantika källorna och försöka placera resultaten i förhållande till varandra.

Vi har sett att de klassiska retorerna inte använder termen *intellectio*. Det är alltså inte korrekt att hänvisa till de klassiska källorna när man diskuterar *intellectio* i moderna böcker om retorik. Dock måste konstateras att de klassiska retorerna förhåller sig till innebörden av den moderna termen *intellectio* på olika sätt (till vilket vi återkommer). Däremot har det blivit klart att termen *intellectio* använts långt innan den uppstod i en modern retorisk diskurs. Särskilt en senantik författare, Sulpicius Victor, använde termen som en del i den retoriska arbetsprocessen, men med en annan innebörd. Den tydligaste skillnaden mellan användandet av termen då och nu är att den dåtida termen avsåg en analys av 'saken' (*causa*), medan den nutida, i svensk och spansk diskurs, avser en analys av hela kommunikationssituationen. Vi har även sett uppgifter om att *intellectio* skulle ha att göra med en grekisk tradition och komma ur Hermagoras och Zenons texter. Vi har även kunnat konstatera att det har förelegat en diskussion kring arbetsprocessens delar och deras antal. Cicero antyder att diskussionen finns medan Quintilianus tar upp den mer i detalj. Här framkommer att den sjätte delen skulle ha varit *iudicium*, alltså en omdömesorienterad process. Capella tar upp den sjätte delen med namnet *iudicatio*, vilken antagligen har samma innebörd som Quintilianus *iudicium*.

Vi finner en konsensus kring denna 'sjätte del', nämligen att det rör sig om något som hör till talarens kvaliteter och alltså inte kan hanteras av konsten (*ars*), varför det inte bör ingå som en

särskild del i arbetsprocessen. Quintilianus resonerar kring *iudicium*, *ingenium* och *consilium* (talarens kvaliteter alltså och inte konsten) och visar på hur dessa tillsammans skapar den förståelse av den kommunikativa situationen som idag anses vara avgörande (och som i Sverige har hanterats med det 'nya' *intellectio*). Syftet med att använda talarens kvaliteter är att uppnå *aptum*, d.v.s. att texten/talet på alla vis blir passande. Detta sker dels genom en intern anpassning som rör arbetsprocessens olika delar, vilket leder till att talets olika delar anpassas efter varandra (*iudicium*, *ingenium*), dels genom en utåtriktad och extern anpassning som rör talaren, publiken, tiden och platsen (*consilium*).

Det ligger väl nära till hands att hålla med Arduini och även Chico Rico om att det moderna användandet av termen *intellectio* handlar om en pragmatisk reinterpretation av ett klassiskt begrepp, som hanterar kommunikationssituationen och åstadkommer en hermeneutisk tolkning. Via deras resonemang och om-tolkningar närmar sig således det 'gamla' och det 'nya' *intellectio* varandra.

Det kan dock tyckas vara en omväg att gå då den klassiska retoriken erbjuder såväl termer som tankar kring detta, först och främst genom termen *aptum* och de effekter som den får på hela den retoriska processen och produkten. Såsom blivit tydligt ovan uppnås *aptum* just genom att talaren använder sina (medfödda) kvaliteter *iudicium*, *ingenium* och *consilium*. Den koppling som Chico Rico gör (jfr ovan, s. 80–84) mellan *consilium* och dess mål, ett externt *aptum*, ligger väldigt nära det 'nya' *intellectio*, alltså det *intellectio* som beskrivs i de moderna svenska handböckerna.

Naturligtvis bortsåg inte de klassiska retorerna från nödvändigheten att kontextualisera sitt talande. Såsom blivit tydligt ovan finns ett flertal sätt att analysera och hantera kommunikationssituationen presenterade även i den klassiska retoriken, om än inte i form av en del av *partes artis* utan snarare som *officia oratoris*.

Litteraturförteckning

- Albaladejo, Thomas (1993). "The Pragmatic Nature of Discourse-building Rhetorical Operations". *Koine* 3, s. 5–13.
- Albaladejo, Thomas (1998). "Textualidad y comunicación: persistencia y renovación del sistema retórico. (La rhetorica recepta como base de la retórica moderna)". I Castellanos, Antonio Ruiz, Sánchez, Antonia Viñez & Durán, Juan Sáez (red.), *Retórica y texto*. Vol. III: *Encuentro Interdisciplinar sobre Retórica, Texto y Comunicación*. Cádiz, Universidad de Cádiz, s. 3–14.
- Arduini, Stefano (2000). *Prolegómenos a una teoría general de las figuras*. Murcia: Universidad.
- Aubin, Jeffery (2012). "Le De Rhetorica du Pseudo-Augustin: Quaestiones civiles et intellectio dans l'Antiquité tardive". Masteruppsats. Quebec: Département des Littératures, Faculté des Lettres, Université Laval.
- Barwick, Karl (1961). "Augustinus Schrift de Rhetorica und Hermagoras von Temnos". *Philologus* 105, s. 97–110.
- Capdevilla, Arantxa (2004). "The rhetoric of objects. Rhetorical phases as a model for generating meanings". *Temas de disseny* 21, s. 140–147.
- Chico Rico, Francisco (1989). "La intellectio: notas sobre una sexta operación retórica." *Castilla, Estudios de Literatura* 14, s. 47–55.
- (1998a). "Intellectio". I Ueding, Gert (red.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 4: Hu-K. Tübingen: Niemeyer, sp. 448–451.
- (1998b). "La intellectio en la Institutio oratoria de Quintiliano: ingenium, iudicium, consilium y partes artis". I Albaladejo, Thomas, Caballero, José Antonio & del Rio Sanz, Emilio (red.), *Quintiliano: Historia y actualidad de la Retórica. Actas del Congreso Internacional «Quintiliano: historia y actualidad de la Retórica: XIX Centenario de la "Institutio Oratoria"»*, vol. II. Logroño: Centro de Estudios Riojanos, s. 493–502.
- Cicero, Marcus Tullius (2008). *Om talaren. Första boken*. Övers. Birger Bergh. Åstorp: Retorikförlaget.
- Czaplas, Beate (2005). "Rhetorices partes". I Kalivoda, Gregor & Ueding, Gert (red.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 7: *Pos-Rhet*. Tübingen: Niemeyer, sp. 1412–1423.
- Díaz y Díaz, Pedro Rafael (1998). "La posición de la intellectio en el sistema retórico clásico". *Humanitas* 50, s. 61–85.
- (2000). "Intellectio, iudicium, consilium y officia oratoris en el Sistema retórico de Sulpicio Victor". *Humanitas* 52, s. 123–154.

- Halm, Karl (1863). *Rhetores latini minores ex codicibus maximam partem primum adhibitis*. Leipzig: Teubner.
- Hellspong, Lennart (2004). *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. 2., [utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Hellspong, Lennart (2013). *Argumentationens retorik: handbok*. Lund: Studentlitteratur.
- Johannesson, Kurt (2005). *Svensk retorik: från medeltiden till våra dagar*. [Ny utg.] Stockholm: Norstedt.
- Lausberg, Heinrich (1998). *Handbook of literary rhetoric: a foundation for literary studies*. Leiden: Brill.
- Lindqvist, Janne (2008). *Klassisk retorik för vår tid*. Lund: Studentlitteratur
- Reuter, August (1893). ”Untersuchungen zu den Römischen Technographen Fortunatian, Julius Victor, Capella und Sulpitius Victor”. *Hermes* 28, s. 73–134.
- Riposati, Benedicto (1955). ”Agostino o pseudo-Agostino?”. I: Paratore, Emanuele (red.), *Studi in onore di Giono Funaioli*, Rome: A Signorelli, s. 378–393.
- Rydstedt, Rudolf (1993). *Retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Strömquist, Siv (1988). *Skrivprocessen: teori och tillämpning*. Lund: Studentlitteratur.
- (1996). *Talarskolan: talprocessen – teori och tillämpning*. Malmö: Gleerup.